

AI en rechtspraak

Een procesrechtelijk en rechtsfilosofisch perspectief

Alexander Beekhof & Charlotte de Kluiwer¹

Dit artikel verkent de betekenis van AI voor de civiele rechtspraak vanuit een procesrechtelijk en een rechtsfilosofisch perspectief. Aan de orde komt de vraag wat AI kan betekenen voor procespartijen en wat daarbij de risico's vormen. Aansluitend wordt ingegaan op AI-gebruik door de rechter en hoe zich dit verhoudt tot de partijautonomie en het recht op hoor en wederhoor. Daarbij wordt een blik geworpen op het onlangs in gebruik genomen RechtspraakGPT. Vervolgens komt aan de orde wat er principieel op het spel staat wanneer AI richting geeft aan de manier waarop een zaak wordt begrepen en beslist. Zo zou rechterlijke oordeelsvorming in lijn met Hannah Arendts gedachtengoed geworteld moeten zijn in een gedeelde menselijke wereld, waarin betekenis ontstaat door het inbrengen en wegen van verschillende perspectieven. En de deliberatieve theorie van Jürgen Habermas maakt duidelijk dat de legitimiteit van rechterlijke beslissingen niet alleen ligt in de uitkomst, maar in het proces van open en toetsbare communicatie waaraan partijen kunnen deelnemen. Ten slotte maakt Ronald Dworkin inzichtelijk dat rechterlijke oordeelsvorming een interpretatieve praktijk is, waarin de rechter het recht niet slechts toepast, maar mede vormgeeft in het licht van onderliggende principes en rechtvaardigheidsoverwegingen. Conclusie is dan ook dat AI de rechtspleging weliswaar kan ondersteunen, maar niet kan vervangen. Omdat juridische oordeelsvorming meer omvat dan het herkennen van patronen.

1. Inleiding

Generatieve kunstmatige intelligentie (hierna: AI) vindt inmiddels haar weg in de rechtszaal. Zowel procespartijen als de rechterlijke macht worstelen met de praktische en ethische implicaties van deze technologie. Het doel van dit artikel is een antwoord te geven op een aantal van de vragen en uitdagingen die in de praktijk naar voren komen. Daarbij plaatsen we AI in een (civiel) procesrechtelijk en rechtsfilosofisch kader. Deze twee perspectieven vullen elkaar aan: waar het procesrecht grenzen stelt aan AI-gebruik in de procedure, maakt de rechtsfilosofie zichtbaar wat er bij de rechterlijke oordeelsvorming inhoudelijk op het spel staat wanneer AI (mede) bepaalt hoe een zaak wordt geordend, begrepen en beslecht.

Na een introductie van het fenomeen AI verkennen we de risico's en kansen voor procespartijen, delen we onze ervaringen als gerechtsjurist met de inzet van AI door partijen in de civiele procedure en schetsen we mogelijke sancties bij onverantwoord gebruik van taalmodellen. Vervolgens analyseren we AI-gebruik door de rechter – met de focus op partijautonomie, hoor en wederhoor en de uitrol van RechtspraakGPT in december 2025. We sluiten af met een rechtsfilosofische verkenning, waarin we aan de hand van een aantal filosofische perspectieven onderzoeken wat AI-gebruik betekent voor de aard en legitimiteit van rechterlijke oordeelsvorming.

Voor een goed begrip van de impact van AI op de rechtspraak is een basisbegrip van de onderliggende techniek nodig.² Bekende systemen als ChatGPT, Gemini en Claude zijn *Large Language Models* (LLM's). Dit zijn taalmodellen die zijn getraind met enorme hoeveelheden tekst om menselijke taal te verwerken, te analyseren en te genereren. Op basis van een instructie (*prompt*) genereren zij zelf nieuwe tekst (*output*). Het model leert patronen in taal te herkennen. Aan de hand van deze patronen genereert het model een antwoord door steeds op basis van kansberekening het meest waarschijnlijke

Een taalmodel werkt op basis van statistische voorspellingen en simuleert slechts begrip

volgende woord te voorspellen. Een taalmodel heeft dus geen eigen kennis, (menselijk) begrip of mening. Het werkt op basis van statistische voorspellingen en simuleert slechts begrip.³

2. AI en procespartijen

AI kan partijen in de civiele procedure op verschillende manieren ondersteunen. Bijvoorbeeld bij het inschatten van proceskansen, het versnellen van data-analyse, het verbeteren van juridische argumentatie en het opstellen van processtukken. Tegelijkertijd kent AI-gebruik risico's zoals hallucinaties, automatiseringseffecten en een gebrek aan transparantie. In deze paragraaf bespreken we eerst de kansen die AI biedt om vervolgens de risico's die daarmee gepaard gaan in beeld te brengen.

2.1 Kansen van AI-gebruik door procespartijen

De kansen voor procespartijen doen zich op verschillende momenten tijdens de civiele procedure of bij de voorbereiding daarvan voor. Grofweg moet een procespartij eerst de feiten inventariseren, vervolgens analyseren welke juridische betekenis daaraan toekomt en tot slot haar standpunt helder en overtuigend verwoorden in de processtukken en ter zitting. Daarbij geldt dat AI momenteel het meest betrouwbaar is bij taalkundige toepassingen, zoals het selecteren van relevante informatie, samenvatten en herformuleren. Bij juridische argumentatie is het beeld wisselend en geldt dat de techniek nog onbetrouwbaar kan zijn.⁴

Tijdens de inventarisatie- en selectiefase moet uit vaak grote hoeveelheden informatie worden bepaald wat relevant is voor het geschil. AI analyseert razendsnel grote hoeveelheden data, zoals processtukken, contracten en correspondentie. De techniek structureert, vat samen, vertaalt en selecteert relevante feiten of bewijsmiddelen ter onderbouwing van een vordering of verweer.

Hierna volgt de vraag hoe de verzamelde feiten juridisch moeten worden geïdentificeerd. Handmatige verificatie blijft hierbij essentieel. Door patronen in data te koppelen aan relevante wetgeving en jurisprudentie helpt AI bij het in beeld brengen van het juridisch kader. Bij het toepassen van de feiten op het juridisch kader ondersteunt AI bij het verkennen van nieuwe invalshoeken, het reflecteren op eigen denkstappen en het signaleren van gaten of inconsistenties in de argumentatie. Dit helpt bij het aanscherpen van de onderbouwing van een vordering, verzoek of verweer.

Wanneer eenmaal duidelijk is welke feiten relevant zijn en hoe het juridisch kader eruitziet, moet een helder en overtuigend processtuk worden opgesteld. In deze

Tegelijkertijd zien we bij in persoon procederende partijen dat AI de standpunten soms juist beter structureert, de leesbaarheid vergroot en argumenten helder uiteenzet en juridisch duidt

redactiefase assisteert AI bij het helder formuleren en logisch structureren van de tekst. Om de eigen schrijfvaardigheid, begrip van de materie en originaliteit te bewaken, is het raadzaam de dragende onderdelen zelf op te stellen en AI enkel te gebruiken voor de afwerking.

In kantonzaken, waar men geregeld zonder professionele bijstand procedeert, kan AI de juridische leek helpen om complexe taal en procedures te begrijpen en zijn standpunt beter voor het voetlicht te brengen. Dit bevordert de toegankelijkheid tot de rechter en de gelijkheid in procespositie (*equality of arms*), wat direct bijdraagt aan het recht op een eerlijk proces (*fair trial*) zoals verankerd in artikel 6 EVRM.

Op deze manier kan AI bij zorgvuldig gebruik bijdragen aan een snel en doelmatig civiel proces, waarbij vroegtijdig tot de kern van de zaak wordt doorgedrongen. Dit is cruciaal, omdat de civiele procedure zo is ingericht dat partijen vaak maar één kans krijgen hun standpunten schriftelijk uiteen te zetten, namelijk in de dagvaarding en de conclusie van antwoord.⁵

2.2 Risico's van AI-gebruik door procespartijen

Tegenover de kansen van AI staan significante risico's. Een belangrijk risico is *automation bias*: de menselijke neiging om te veel op de output van geautomatiseerde systemen te vertrouwen. Een overmatig vertrouwen van procespartijen in een taalmodel is riskant vanwege de volgende beperkingen.

AI bootst menselijke intelligentie na op basis van statistiek zonder de context daadwerkelijk te begrijpen. Juridisch redeneren vraagt echter om interpretatie, de invulling van open normen en afweging van belangen – processen die steunen op menselijke vermogens als empathie, intuïtie, ethiek en een gevoel van rechtvaardigheid.⁶ Omdat AI deze vermogens mist, riskeert een procespartij die AI gebruikt een betoog te presenteren dat

Auteurs

1. Mr. A. Beekhof is stafjurist bij de Rechtbank Midden-Nederland en mr. C.C. de Kluiver is senior gerechtsjurist bij de Rechtbank Midden-Nederland en promovendus bij de Vrije Universiteit Amsterdam. Dit artikel is op persoonlijke titel geschreven en verwoordt niet het standpunt van de Rechtspraak. Met dank aan prof. dr. mr. K.G.F. (Kim) van der Kraats voor het kritisch mee-

lezen van een eerdere versie van dit artikel en haar waardevolle commentaar.

Noten

2. Zie voor een meer uitgebreide bespreking van de techniek M. Geuskens e.a., 'Zelf schrijven of 'gen(erate)AI?', AA 2026/0242, p. 242-248.
3. De stelling dat een taalmodel slechts begrip simuleert is gangbaar maar niet

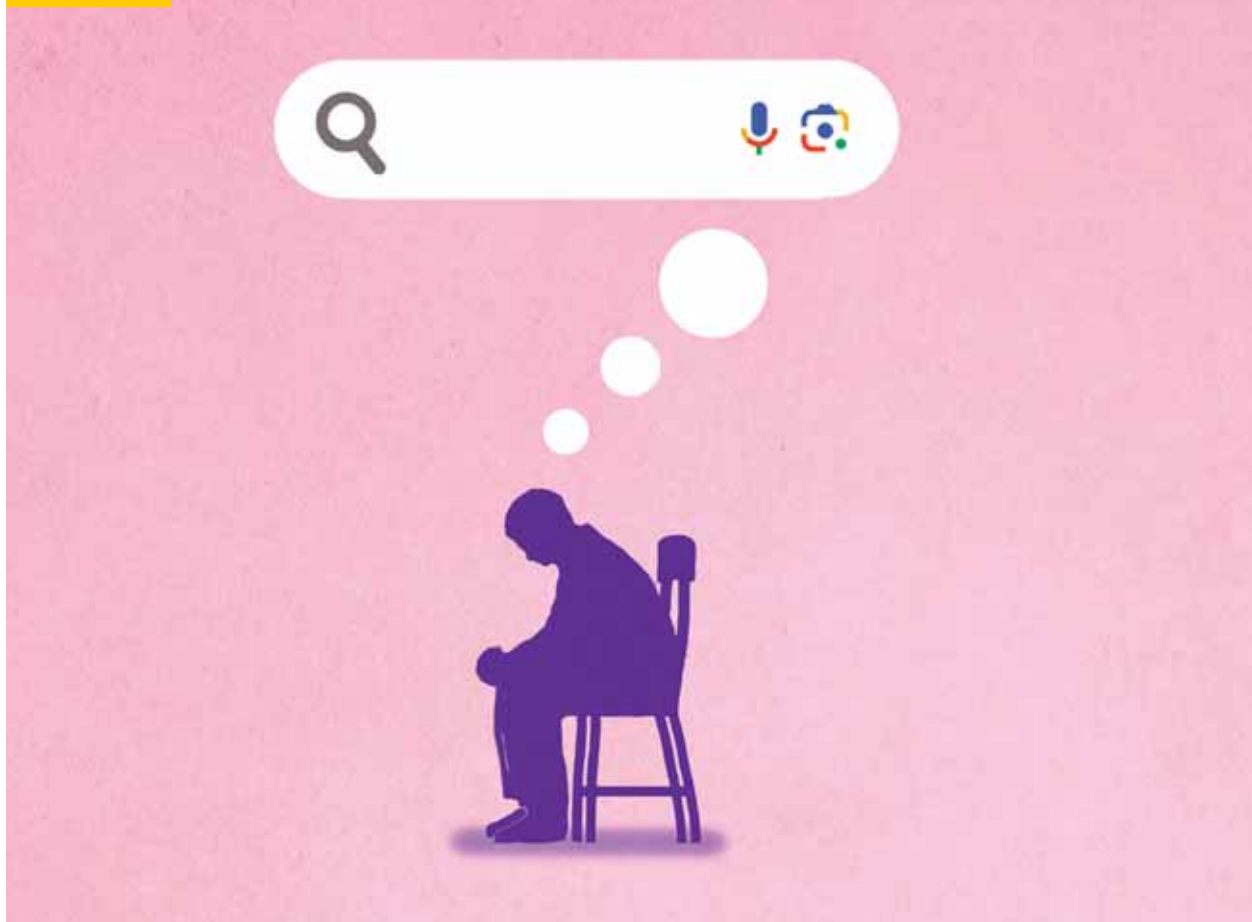
onomstreden. Binnen de AI-wetenschap bestaat een debat over emergente vermogens van grote taalmodellen. Vgl. Wei e.a., 'Emergent Abilities of Large Language Models', *Transactions on Machine Learning Research*, 2022/08.

4. H. Prakken, *Kunnen computers juridisch argumenteren?* (oratie Utrecht), 9 september 2024, p. 10-11.

5. H.J. Snijders e.a., *Nederlands burgerlijk*

procesrecht, Wolters Kluwer 2022, p. 181.

6. Zie ook J.M.L. van Duin e.a., 'Generatieve AI en de civiele rechter: op weg naar verantwoord gebruik?', *TCR* 2025, afl. 2, p. 40-48; M. de Werd, 'Zoeken naar de Poolster. Over het gebruik van AI-technologie door rechters', *NJB* 2024/1051, afl. 17.

© Westend61/Getty images

weliswaar statistisch plausibel is, maar de normatieve kracht mist om in een specifieke casus werkelijk overtuigend te zijn.

Wanneer AI wordt ingezet als synthetische of kunstmatige deskundige ontstaat een tweede risico. AI mist een fundament van menselijke kennis en ervaring, terwijl morele en professionele verantwoording en erkenning van legitimiteit ontbreken.⁷ De output ontbeert hierdoor inhoudelijke autoriteit. De rechter kan de 'mening' van AI als deskundige daarom eenvoudig terzijde schuiven.⁸ AI-output biedt op zichzelf geen herleidbare en verifieerbare bron, omdat deze gebaseerd is op kansberekening.⁹ De gangbare AI-chatbots zijn geen zoekmachines die de gebruiker naar een bron leiden, maar genereren een synthetisch antwoord. Procespartijen kunnen output van AI dus niet zonder meer als gezaghebbende onderbouwing van een standpunt presenteren.

Een bekend risico is hallucinatie: het genereren van onjuiste of onnauwkeurige informatie om deze vervolgens overtuigend te presenteren. Als gerechtsjurist zijn wij intensief betrokken bij de civiele procedure en zien we veel processtukken. Gehallucineerde jurisprudentie – compleet met verzonden zaaknamen, ECLI-nummers en rechtsregels – is helaas geen onbekend verschijnsel. Dit doet zich overigens niet alleen voor bij in persoon procederende partijen, maar ook bij (ervaren) advocaten en andere rechtsbijstandverleners. In persoon procederende partijen dienen soms warrige door AI gegenereerde stukken in die juridisch geen hout snijden en vol met onjuiste, onvolledige, onbegrijpelijke en/of irrelevante informatie staan. Soms is het überhaupt onduidelijk waar het een partij met het ingediende stuk precies om te doen is. Dit

legt een beslag op de Rechtspraak en raakt ook de wederpartij. Tegelijkertijd zien we bij deze partijen dat AI de standpunten soms juist beter structureert, de leesbaarheid vergroot en argumenten helder uiteenzet en juridisch duidt.

Een ander probleem is dat een gebrek aan transparantie de verifieerbaarheid van AI-output bemoeilijkt. Wanneer niet duidelijk is op basis van welke data en hoe een taalmodel tot een bepaalde uitkomst komt, spreken we van een *black box*. Verder dreigt *algorithmic bias*.¹⁰ Als trainingsdata eenzijdige informatie, vooroordelen of statistische onder- of overrepresentaties bevatten, bestaat het risico dat het model deze patronen overneemt.

Tot slot geldt dat ongebreideld AI-gebruik op termijn de eigen kerncompetenties kan uithollen. Wanneer rechtsbijstandverleners (maar ook rechters en gerechtsjuristen) denkwerk structureel uitbesteden, dreigen cognitieve vaardigheden te vervagen en juridische vakkennis en leesen schrijfvaardigheid te verwateren. Universitaire docenten zien deze en andere risico's inmiddels werkelijkheid worden onder hun studenten.¹¹ De jurist moet de technologie beheersen, maar waken voor intellectuele afhanke-

Artikel 21 Rv verplicht partijen om de relevante feiten volledig en naar waarheid aan te voeren

lijkheid.

AI is daarom geen vervanging voor deskundige juridische bijstand, maar uitsluitend een hulpmiddel. De output moet altijd handmatig worden getoetst op juistheid, volledigheid, herleidbaarheid, begrijpelijkheid en relevantie. Voor partijen in kantonzaken kan dit problematisch zijn: een niet-juridisch geschoolde procespartij kan deze controle vaak niet of minder goed uitvoeren. AI simuleert autoriteit met zelfverzekerde teksten en dreigt door afstemming op de individuele gebruiker te verworden tot een echokamer van het eigen gelijk (*confirmation bias*).¹² Het is dan ook niet verwonderlijk dat uit onderzoek blijkt dat mensen zonder juridische achtergrond – wanneer de bron onbekend is – eerder geneigd zijn te handelen naar AI-gegenereerd juridisch advies dan naar dat van een advocaat.¹³ Dit kan leiden tot het overschatten van de eigen proceskansen, wat de schikkingsbereidheid en de ontvankelijkheid voor kritische vragen van de rechter negatief kan beïnvloeden.¹⁴ Zoals Ilya Leonard Pfeijffer trefvend opmerkt:

‘Nooit eerder in de geschiedenis van de mensheid hebben wij onder onze achteloze vingertoppen toegang gehad tot zoveel kennis, maar tegelijkertijd krijgen wij steeds minder verstand van kennis. Omdat Google ons de illusie verschaft dat wij allemaal alles kunnen weten wat er te weten valt, hebben wij geen respect meer voor mensen die ervoor hebben doorgeleerd om dingen te weten. Feiten raken begraven onder alternatieve feiten en de waarheid wordt uitgedaagd door meningen die ook haar tot een mening reduceren.’¹⁵

2.3 Sancties bij onverantwoord gebruik van AI

Wanneer als gevolg van AI-gebruik onjuiste of onvolledige informatie in de processtukken terechtkomt, kan dit botsen met de processuele verantwoordelijkheden van partijen. Artikel 21 Rv verplicht partijen namelijk om de relevante feiten volledig en naar waarheid aan te voeren. Overleggen zij door AI gegenereerde stukken met i) feiten die niet juist zijn, of waarin ii) feiten worden ontkend waarvan men weet dat die juist zijn of waarin iii) feiten worden achtergehouden waardoor de rechter op het verkeerde heen wordt gezet, dan kan dat een schending van artikel 21 Rv opleveren. Opzet is daarvoor niet vereist. Het gaat erom of een partij de feiten en de relevantie daarvan kende of had *behoren* te kennen. Van partijen mag

immers worden verwacht dat zij zich verdiepen in het geschil en of de gestelde feiten kloppen en volledig zijn.¹⁶ Bij het klakkeloos overnemen van AI-output is daarvan geen sprake en dat raakt de basis van de civiele procedure. De rechter (en de wederpartij) kunnen namelijk niet iedere stelling en bewijsmiddel steeds op juistheid en volledigheid toetsen.¹⁷

Bij schending van de waarheids- en volledigheidsplicht mag de rechter de gevolgtrekking maken die hij geraden acht. Dit laat de rechter veel vrijheid; de mogelijke sancties kunnen verschillende vormen aannemen. Wel moet hij rekening houden met de aard en de ernst van de

Of gehallucineerde jurisprudentie al een schending van artikel 21 Rv oplevert, is de vraag

schending.¹⁸

Milde sancties omvatten het benoemen van onverantwoord AI-gebruik in het vonnis en/of tijdens de zitting en het diskwalificeren van de door AI gegenereerde informatie als onderbouwing van een standpunt of bewijs. Zo oordeelde een kantonrechter van de Rechtbank Oost-Brabant op 12 februari 2026 dat een gemachtigde artikel 21 Rv schond door acht uitspraken aan te halen met niet-bestaande ECLI-nummers of met ECLI-nummers die bij totaal andere uitspraken horen.¹⁹ De kantonrechter concludeert sterk de indruk te hebben dat er onzorgvuldig gebruik is gemaakt van een AI-tool, wat de belangen van de eigen cliënt schaadt en de wederpartij op het verkeerde been zet. Het passeren van alle verweren uit de conclusie van antwoord vond de kantonrechter echter te ver gaan, waarbij een rol zal hebben gespeeld dat niet de partij zelf maar haar gemachtigde het processtuk had opgesteld. Of gehallucineerde jurisprudentie al een schending van artikel 21 Rv oplevert, is de vraag. Het gaat daarbij immers niet om feiten. In dat geval is een veroordeling in de proceskosten wegens misbruik van procesrecht wel denkbaar.

Overigens is een schending van de waarheidsplicht niet vereist om aan door AI gegenereerde informatie geen of minder waarde te hechten. Daarvoor kan al voldoende

7. A. Engelfriet, ‘De synthetische deskundige: de rechterlijke toetsing van AI’s gezagsclaim’, *NJB* 2026/186, afl. 4.

8. Zie bijvoorbeeld Rb. Zeeland-West-Brabant 20 november 2024, ECLI:NL:RBZWB:2024:9051, r.o. 2.5.

9. Van Duin e.a. 2025. Zie ook A. Engelfriet, ‘ChatGPT is geen bron maar een methodologie, en daarmee basta’, *NJB* 2025/2454, afl. 33.

10. A.U. Janssen e.a., Rechterlijke adaptiviteit en het gebruik van *Large Language Models* (LLM’s) door de rechter’,

RMThemis 2025/1, p. 53-60.

11. Vgl. voor stevige kritiek op AI-gebruik door rechtenstudenten J. van Laarhoven e.a., ‘GenAI aan rechtenfaculteiten: uit voorzorg verbieden’, *NJB* 2025/2453, afl. 33. Zie ook Geuskens e.a. 2026.

12. Deze metafoer is ontleend aan Engelfriet 2026.

13. E. Schneiders e.a., ‘Objection overruled! Lay people can distinguish large language models from lawyers, but still favour advice from an LLM’, *Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing*

Systems, New York: ACM 2025, p. 1-14.

14. Zie ook ‘Bijna helft van Nederlanders heeft vertrouwen in juridisch advies van AI’, *Advocatie.nl* 4 november 2024. Vgl. R. van Dam e.a., ‘Het gebruik van GenAI door burgers in bezwaarschriften’, *NJB* 2026/187, afl. 4.

15. I.L. Pfeijffer, *Absolute democratie. Krooniek van een aangekondigde afrekening*, Amsterdam: De Arbeiderspers 2026, p. 234.

16. Concl. A-G De Boek 15 januari 2021, ECLI:NL:PHR:2021:38, r.o. 3.11 en 3.12.

17. Idem, r.o. 3.15.

18. HR 16 juli 2021, ECLI:NL:HR:2021:1144, r.o. 3.3.

19. Rb. Oost-Brabant 12 februari 2026, ECLI:NL:RBOBR:2026:909, r.o. 4.3 t/m 4.6. Zie bijvoorbeeld ook Rb. Noord-Nederland 19 november 2025, ECLI:NL:RBNNE:2025:4814, r.o. 4.5; en Rb. Noord-Nederland 23 december 2025, ECLI:NL:RBNNE:2025:5645, r.o. 4.9. Zie voor meer uitspraken waarin de rechter constateert (of vermoedt) dat AI is gebruikt: Engelfriet 2026.

zijn dat de output op zichzelf niet verifieerbaar is en geen autoriteit heeft.²⁰ Dat kan leiden tot de conclusie dat een vordering of verweer onvoldoende is onderbouwd.

Vergaande sancties van schending van de waarheids- en volledigheidsplicht zijn het (deels) afwijzen of toewijzen van een vordering.²¹ Verder kan de rechter de nalatige partij de mogelijkheid ontzeggen haar stellingen uit te breiden met nieuwe feiten, overige stellingen extra kritisch bezien of een proceskostenveroordeling uitspreken.²² De kantonrechter van de Rechtbank Oost-Brabant legde op 24 december 2025 een volledige proceskostenveroordeling op aan een partij die (onder andere) werd verweten processtukken te laten opstellen door AI met onbegrijpelijke verwijzingen naar wetsartikelen en juridische onjuistheden, hetgeen de wederpartij extra tijd en moeite heeft gekost.²³ Als grondslag hiervoor gebruikte de kantonrechter niet artikel 21 Rv, maar het leerstuk van misbruik van procesrecht. Ook in het buitenland treden rechters op; een Duitse rechter kende een honorarium van € 0 toe voor een deskundigenbericht waarbij in aanzienlijke mate gebruik was gemaakt van AI.²⁴

Artikel 21 Rv richt zich specifiek tot de procespartijen, maar ook de advocaat draagt een professionele verantwoordelijkheid. Een advocaat moet zich onthouden van het verstrekken van feitelijke informatie waarvan hij weet, althans behoort te weten, dat die onjuist is (artikel 8 Gedragsregels Advocatuur). Ook de plicht tot een doelmatige behandeling (artikel 6) staat haaks op het veroorzaken van onnodige kosten door foutieve AI-stukken. De Nederlandse Orde van Advocaten heeft aanbevelingen opgesteld voor het gebruik van AI in de advocatuur.²⁵ De NOvA benadrukt dat de advocaat eindverantwoordelijk blijft en AI slechts een hulpmiddel is. Citaten, jurisprudentie en feiten moeten altijd handmatig worden gecontroleerd en uitsluitend tools met bronvermelding mogen worden gebruikt. Dat dit geen vrijblijvend advies is, blijkt uit recente waarschuwingen van de deken aan drie advocaten die AI hebben gebruikt voor het opstellen van processtukken waarin werd verwezen naar fictieve of irrelevante jurisprudentie. Twee advocaten werden verplicht een AI-cursus te volgen.²⁶

3. Gebruik van AI door de rechter

3.1 Fundamentele beginselen van burgerlijk procesrecht AI biedt kansen voor de rechtspraak, zeker in het licht van de hoge werkdruk, het tekort aan rechters en de lange doorlooptijden.²⁷ Tegelijkertijd bestaat er een spanningsveld met een aantal fundamentele beginselen van burgerlijk procesrecht.²⁸ Het gebruik van AI door de rechter roept bijvoorbeeld vragen op over de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechtspraak. AI-output kan de schijn van objectiviteit wekken, terwijl de totstandkoming daarvan door de besproken black box-problematiek en onbekende trainingsdata beperkt inzichtelijk is en die output bovendien vooroordelen of vertekeningen uit de trainingsdata kan overnemen. Wanneer zulke output het rechterlijk oordeel stuurt, kan dat afbreuk doen aan de vereiste onafhankelijke en onpartijdige oordeelsvorming (artikel 6 EVRM en artikel 17 Grondwet). Dit raakt ook het openbaarheidsbeginsel en de motiveringsplicht (artikel 6 EVRM en artikel 121 Grondwet). In dit hoofdstuk leggen

we de focus echter op de meer praktische beperkingen van AI-gebruik in de civiele procedure die volgen uit de partijautonomie en het recht op hoor en wederhoor. We sluiten af met een blik op het onlangs geïntroduceerde RechtspraakGPT.

3.2 Partijautonomie en de grenzen van de rechtsstrijd

Het beginsel van partijautonomie houdt in dat partijen zelf bepalen of, tegen wie en waarover zij procederen. De rechter is daarin lijdelijk, hoewel hij in de civiele procedure een steeds actievare regierol vervult.²⁹ De rechter mag geen feiten aanvullen (artikel 149 lid 1 Rv). Een uitzondering geldt voor feiten van algemene bekendheid en algemene ervaringsregels; deze mag de rechter wel aan zijn beslissing ten grondslag leggen, ook als partijen ze niet hebben gesteld (artikel 149 lid 2 Rv). Verder mag de rechter zijn beslissing slechts baseren op het feitencomplex dat een partij aan haar vordering, verzoek of verweer ten grondslag heeft gelegd (artikel 24 lid 1 Rv). Dit bakent de rechtsstrijd af. Wel mag de rechter ambtshalve de feitelijke grondslag met partijen bespreken (artikel 24 lid 2 Rv). Daarmee kan hij het partijdebat enigszins bijsturen. Hoe verhoudt het gebruik van AI door de rechter zich tot deze

Gebruikt een rechter toch AI voor feitenonderzoek, dan loopt hij al snel het risico feiten aan te vullen

uitgangspunten?

Wanneer een rechter processtukken laat analyseren door een taalmodel, kunnen in de output feitelijke elementen terechtkomen die statistisch 'logisch' zijn, maar niet door partijen zijn aangevoerd. Denk bijvoorbeeld aan een zaak over non-conformiteit van een auto. Wanneer in de processtukken staat dat de auto kort na de levering gebreken vertoonde en meermaals in een garage is geweest of er met de verkoper is gebeld voor advies, kan een taalmodel in een analyse ten onrechte als vaststaand presenteren dat de koper tijdig bij de verkoper heeft geklaagd of herstel heeft verlangd, omdat dat in dit soort zaken vaak een onderdeel is van het feitencomplex. Als partijen daarover in het concrete geval niets hebben gesteld, voegt het model dus feitelijke elementen toe die wel statistisch plausibel zijn, maar niet in het betreffende procesdossier voorkomen. Verder bestaat het risico dat het taalmodel feitelijke elementen uit processtukken licht die partijen niet aan hun vordering, verzoek of verweer ten grondslag hebben gelegd, of – subtieler – bepaalde feiten en omstandigheden als dragend presenteert terwijl partijen daar een minder doorslaggevende betekenis aan hebben toegekend. Betreft de rechter dergelijke feitelijke elementen bij zijn beslissing – zonder dat de uitzondering van artikel 149 lid 2 van toepassing is en zonder dat gebruik is gemaakt van artikel 24 lid 2 Rv – dan treedt hij

buiten de rechtsstrijd.

Zelfstandig feitenonderzoek door een rechter met AI-tools brengt ook risico's met zich mee. Een fundamentele vraag is of AI überhaupt geschikt is voor feitenonderzoek. We constateerden hiervoor al dat AI-output is gebaseerd op kansberekening en daarmee op zichzelf geen herleidbare en verifieerbare bron biedt. Gebruikt een rechter toch AI voor feitenonderzoek, dan loopt hij al snel het risico feiten aan te vullen.³⁰ Verder bestaat het gevaar dat AI-output te lichtvaardig wordt aangemerkt als een feit van algemene bekendheid of algemene ervaringsregel. Feiten van algemene bekendheid zijn feiten die ieder normaal en algemeen ontwikkeld mens geacht mag worden te kennen of zonder noemenswaardig onderzoek uit algemeen toegankelijke bronnen kan ontleen. Ten eerste is de vraag of AI-output – als resultaat van kansberekening – wel gelijkgesteld kan worden met informatie uit openbare bronnen. Als we daar overheen stappen, dan geldt dat AI een bepaald feit wel als algemeen bekend kan presenteren, maar dit betekent nog niet dat het dat ook is. Uit de jurisprudentie volgt dat de enkele omstandigheid dat een bepaald gegeven aan openbare bronnen kan worden ontleend, op zichzelf nog niet betekent dat dat gegeven een feit van algemene bekendheid is.³¹ Hetzelfde geldt wat ons betreft voor AI-output. Juist omdat vrijwel alles via AI in begrijpelijke taal te vinden is, moet de rechter ervoor waken specialistische kennis zomaar onder de noemer van artikel 149 lid 2 Rv te scharen.³²

Het verdient de voorkeur dat de rechter feitenonderzoek verricht via partijen zelf, bijvoorbeeld door tijdens de mondelinge behandeling vragen te stellen, door stukken op te vragen of door te bevelen bepaalde stellingen toe te lichten (artikel 22 Rv).

3.3 Hoor en wederhoor

De rechter moet alle betrokken partijen zorgvuldig en in gelijk mate horen. Dit beginsel van hoor en wederhoor, onder meer verankerd in artikel 19 lid 1 Rv, omvat niet alleen het recht om door de rechter gehoord te worden, maar ook het recht om te reageren op de wederpartij én op alle andere gegevens die ter kennis van de rechter zijn gekomen. De rechter mag zijn beslissing daarom niet baseren op zelfstandig verzamelde feiten – bijvoorbeeld met AI – zonder partijen de gelegenheid te bieden

zich hierover uit te laten. Gebeurt dat wel, dan handelt hij niet alleen in strijd met artikel 24 lid 1 en 149 lid 1 Rv, maar ook met het beginsel van hoor en wederhoor.³³ Ook wanneer een rechter AI-output niet expliciet aan zijn beslissing ten grondslag legt, kan de output zijn lezing of waardering van het dossier wel sturen zonder dat partijen dit weten. Ook dan ontstaat spanning met het beginsel van hoor en wederhoor. Overigens lost een procedurele waarborg – hoor en wederhoor – het materiele probleem omtrent de verifieerbaarheid van AI-output niet op.³⁴

3.4 RechtspraakGPT

In december 2025 introduceerde de Rechtspraak 'RechtspraakGPT'. Dit generatieve taalmodel is toegankelijk voor alle werknemers die de verplichte cursus hebben afgerond waarin wordt geleerd hoe zij AI veilig en verantwoord kunnen inzetten en waar de grenzen van het gebruik liggen.

Voor medewerkers buiten het primaire proces vormt RechtspraakGPT een welkome ondersteuning. Bijvoorbeeld bij het roosteren en plannen van zaken, het pseudonimiseren van uitspraken en als hulpmiddel bij het opstellen van mails, brieven en nieuwsberichten en het contact met de maatschappij. In 'De Rechtspraakstrategie voor AI' wordt in de toekomst ook een grote rol gezien voor AI als ondersteuning bij dossieranalyse en het opstellen van conceptuitspraken.³⁵ Het document sluit de inzet van AI in hoog-risicoprocesen, zoals personeelsbeheer en rechterlijke oordeelsvorming, op dit moment echter uit. Daarmee sluit het aan bij de Europese AI Verordening met voorwaarden voor AI-systemen op het gebied van (onder

Nu RechtspraakGPT vooralsnog niet aan de eisen voor een hoog-risico AI-systeem voldoet, mag het niet worden ingezet bij de totstandkoming van het rechterlijk oordeel

20. Zie bijvoorbeeld Rb. Zeeland-West-Brabant 20 november 2024, ECLI:NL:RBZWB:2024:9051, r.o. 2.5;

Hof Amsterdam 7 oktober 2025, ECLI:NL:GHAMS:2025:2647, r.o. 4.29; en Rb. Rotterdam 9 juli 2025, ECLI:NL:RBROT:2025:9914, r.o. 5.24.

21. Zie voor deze en meer bewijsrechtelijke sancties R. El Gamali & T.F.E. Tjong Tjin Tai, 'Waarheidsplicht en bewijslastverdeling', *TCR* 2019, afl. 2, p. 57-67.

22. *Kamerstukken II 1999/2000*, 26855, nr. 5, p. 25-26 (*NnavV II*).

23. Rb. Oost-Brabant 24 december 2025, ECLI:NL:RBOBR:2025:8495, r.o. 4.30.

24. Landgericht Darmstadt 19. Zivilkammer

10 november 2025, ECLI:DE:LGDARMS:2025:1110.19O527.16.00.

25. Nederlandse Orde van Advocaten, 'Aanbevelingen AI in de advocatuur', Den Haag: (online geraadpleegd op 22 februari 2026).

26. S. Hulsen, 'Advocaten krijgen waarschuwing en moeten op cursus na verkeerd gebruik AI', *NOS* 22 februari 2026.

27. Zie hiervoor het Jaarverslag Rechtspraak 2025 en het Jaarplan Rechtspraak 2026.

28. Zie voor een uitgebreid onderzoek naar de inzet van AI bij het proces van rechterlijke oordeelsvorming M.J.M.A. van der Put, *Kunstmatige intelligentie bij rechterlijke oordeelsvorming. Theoretische analyse en*

praktische implementatie (diss. Tilburg), Deventer: Wolters Kluwer 2022. Zie ook Janssen e.a. 2025 en De Werd 2025.

29. Snijders e.a. 2022, p. 58-62.

30. Een voorbeeld van een uitspraak waarin ChatGPT is gebruikt biedt Rb. Gelderland (ktr.) 7 juni 2024,

ECLI:NL:RBGEL:2024:3636.

31. Zie HR 8 februari 2008,

ECLI:NL:HR:2008:BB6196, r.o. 5.2. Vgl. ook (strafkamer) HR 29 maart 2016,

ECLI:NL:HR:2016:522, r.o. 2.4.

32. *Asser Procesrecht/Asser 3* 2023/97. Zie ook P.E. Ernste, annotatie bij Rb. Gelderland (ktr.) 7 juni 2024,

ECLI:NL:RBGEL:2024:3636, *JBPr* 2024/57.

33. Zie voor dit laatste bijvoorbeeld HR 15 april 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP5612, r.o. 3.6.1 en 3.6.2 en HR 25 januari 2019,

ECLI:NL:HR:2019:96, r.o. 3.5.2. Zie verder Ernste 2024; en J.C. Heuving, 'Internet en de (minder) lijdelijke rechter', *TvPP* 2012, afl. 1, p. 12-15.

34. Zie ook Van Duin e.a. 2025.

35. 'De Rechtspraakstrategie voor artificiële intelligentie', rechtspraak.nl/geraadpleegd op 21 maart 2026.

36. Verordening (EU) 2024/1689. Zie hierover Janssen e.a. 2025; en B.J. van Ettekovens e.a., 'Artificiële intelligentie en de Rechtspraak', *NJB* 2023/2633, afl. 36.

meer) risicobeheer, transparantie en menselijk toezicht.³⁶ Omdat RechtspraakGPT vooralsnog niet aan de eisen voor een hoog-risico AI-systeem voldoet, mag het niet worden ingezet bij de totstandkoming van het rechterlijk oordeel. De AI Verordening heeft het over 'ondersteunen bij het onderzoeken en uitleggen van feiten of de wet en bij de toepassing van het recht op een concrete reeks feiten'.³⁷ De verwachting is dat het nog minimaal vijf jaar duurt voordat RechtspraakGPT voldoet aan de eisen van een hoog-risico AI-systeem.

Concreet betekent dit dat rechters en gerechtsjuristen RechtspraakGPT op dit moment niet mogen inzetten bij de beoordeling van individuele zaken. Denk aan het analyseren van processtukken, het genereren van juridische adviezen of inschattingen in concrete zaken, de bewijswaardering en het opstellen van conceptuitspraken.³⁸ Waar mogen zij het dan al wel voor gebruiken? Wij denken aan het samenvatten van gepubliceerde jurisprudentie, het verslaan van niet-vertrouwelijke overleggen en het – los van de beoordeling in een individuele zaak – genereren van tekstblokken in begrijpelijke taal.

4. Een rechtsfilosofisch perspectief

4.1 Van processuele kaders naar de aard van oordeelsvorming

Hiervoor zagen we dat het gebruik van AI in de civiele procedure praktische voordelen en risico's met zich brengt, maar ook raakt aan fundamentele beginselen van burgerlijk procesrecht. Buiten de formele kaders van de civiele procedure rijst de vraag hoe AI-gebruik door de rechter de oordeelsvorming kan beïnvloeden, wanneer AI mede bepaalt hoe een zaak wordt geordend, gepresenteerd, begrepen en beslecht. Die vraag is rechtsfilosofisch van aard, omdat het raakt aan de verhouding tussen rechter, partijen en procedure, de legitimiteit van een oordeel en de verantwoordelijkheid van de rechter.

We verkennen deze problematiek aan de hand van drie thema's die raken aan de procesrechtelijke beginselen uit de vorige paragrafen.

Het eerste thema is mens, maatschappij en techniek. Aan de hand van de theorieën van filosoof Hannah Arendt onderzoeken we hoe techniek de verhouding tussen mens en maatschappij verandert en welke impact dat kan hebben op de oordeelsvorming door de rechter. Daarbij leggen we ook een link met de procesrechtelijke grenzen van de rechtsstrijd.

Vervolgens bespreken we het thema legitimiteit en dialoog. Vanuit de ideeën van Jürgen Habermas verkennen we waarom de legitimiteit van rechterlijke oordelen vereist dat het oordeel gemotiveerd en toetsbaar is, en waarom dit in gevaar kan komen bij AI-gebruik omdat een taalmodel geen volwaardige gesprekspartner is. Dit hangt samen met het beginsel van hoor en wederhoor.

Ten slotte komt het thema interpretatie en verantwoordelijkheid aan de orde. De filosofie van Ronald Dworkin biedt een kader om te beoordelen of de interpretatieve taak van de rechter uitbesteed kan worden aan een systeem dat wel taal kan produceren, maar geen (juridische) verantwoordelijkheid kan dragen. Dit raakt aan de motiveringsplicht en de rechtsvormende taak van de rechter.

4.2 De juridische procedure als gedeelde wereld en vervreemding

Hannah Arendt was een filosofe die in het bijzonder aandacht heeft besteed aan de manier waarop techniek de verhouding tussen mens en maatschappij beïnvloedt. Volgens Arendt ontstaat betekenisvolle oordeelsvorming³⁹ binnen een gedeelde, gemeenschappelijke (belevings) wereld.⁴⁰ De voorwaarde hiervoor is dat we de menselijkheid van de ander en de pluraliteit aan achtergronden en ideeën erkennen en respecteren.⁴¹ Vanuit dit perspectief is een gerechtelijke procedure meer dan een verzameling data die geordend moet worden. Het is een maatschappelijk fenomeen dat de procespartijen gezamenlijk beleven. Het is daarbij essentieel dat een rechter in staat is de menselijkheid van de betrokkenen in te zien en zich in de standpunten van partijen te verplaatsen.⁴² Alleen een oordeel dat in die gedeelde wereld tot stand komt, heeft volgens Arendt werkelijke waarde.⁴³

Voor Arendt is een zuiver oordeel een menselijke handeling

Volgens Arendt brengt moderne techniek een belangrijk risico met zich mee, dat zij wereldvervreemding noemt.⁴⁴ Dit houdt in dat we de wereld niet langer als een gedeelde werkelijkheid ervaren. Voor Arendt is een zuiver oordeel een menselijke handeling. Oordelen moeten voortkomen uit een gezamenlijk debat waarin verschillende perspectieven gehoord en erkend worden. Met de opkomst van AI dreigt oordeelsvorming echter te verworden tot een statistische of wiskundige aangelegenheid. Zoals hiervoor al aan de orde is gekomen, genereren taalmodellen output op basis van waarschijnlijkheid, zonder werkelijk (menselijk) begrip. Wanneer AI wordt gebruikt bij de rechterlijke oordeelsvorming, kan de gerechtelijke procedure veranderen van een gemeenschappelijke ervaring waarin menselijk begrip centraal staat, naar een meer abstract proces van data-analyse. Menselijke verhalen en ervaringen worden gereduceerd tot enen en nullen. Hierbij valt een link te leggen met het hiervoor genoemde risico dat AI feiten introduceert die partijen niet zelf hebben aangevoerd. Als een rechter zijn oordeel mede baseert op data van een taalmodel, loopt hij niet alleen het risico de procesrechtelijke grenzen van het geschil te overschrijden. Hij verlaat ook, in de woorden van Arendt, de gedeelde wereld van de rechtszaak.

Het door Arendt geschetste risico komt er niet op neer dat AI niet in staat zou zijn een juridisch juiste conclusie te trekken. Haar vrees is fundamenteeler van aard: AI-oordelen kunnen juridisch juist zijn, maar in de samenleving hun morele en menselijke betekenis verliezen. Overigens is het de vraag of AI-gebruik niet ook afbreuk kan doen aan de juistheid van een rechterlijk oordeel. We constateerden eerder immers al dat juridisch redeneren vraagt om interpretatie, de afweging van belangen en de

invulling van open normen. Hiervoor zijn een (menselijk) gevoel voor ethiek, empathie en een rechtvaardigheidsgevoel essentieel.

4.3 Legitimiteit en dialoog

Waar Arendt vooral zichtbaar maakt wat er op het spel staat voor het eigen oordeelsvermogen van de rechter, kunnen de ideeën van Jürgen Habermas worden gebruikt om inzichtelijk te maken dat AI ook de legitimiteit van een rechterlijk oordeel kan raken. Volgens Habermas' op overleg gebaseerde (deliberatieve) theorie⁴⁵ draait het in een democratie niet primair om macht of regels, maar om communicatie.⁴⁶ Als we dit toepassen op de rechtspraak, schuilt de legitimiteit van een rechterlijk oordeel niet in de procedure op zich, maar in de manier waarop de uitspraak tot stand komt.⁴⁷ Namelijk in een open debat waarin argumenten worden gewogen om tot wederzijds begrip en consensus te komen.⁴⁸

Deze ideeën van Habermas bieden een waardevol kader om de gerechtelijke procedure te bezien. Vanuit zijn perspectief is een gerechtelijke procedure niet louter een instrument om tot een uitkomst te komen, maar moeten de genomen beslissingen voor alle betrokkenen inzichtelijk gemotiveerd en toetsbaar zijn. Daarvoor is het van belang dat partijen moeten kunnen reageren op alle informatie die een rol kan spelen bij de rechterlijke oordeelsvorming. Gebeurt dit niet, dan schaadt dit de legitimiteit van het oordeel. Habermas heeft regels geformuleerd voor betekenisvolle en rationele communicatie die, kort gezegd, als volgt luiden:

- 1) iedereen die kan spreken en handelen, mag deelnemen aan een discussie;
- 2) iedereen mag elke stelling introduceren of bekritisieren;
- 3) niemand mag door dwang in deze rechten gehinderd worden.⁴⁹

37. Bijlage III lid 8 sub a AI Verordening.

Overweging 61 stelt dat AI-instrumenten de rechter mogen ondersteunen maar niet vervangen: de uiteindelijke besluitvorming moet een door de mens aangestuurde activiteit blijven. Louter ondersteunende administratieve activiteiten die geen gevolgen hebben voor de daadwerkelijke rechtsbedeling in afzonderlijke zaken zijn uitgezonderd van de kwalificatie als hoog-risicosysteem. Zie ook artikel 6 lid 3.

38. Zie voor een theoretische exercitie over de toekomstige inzet van AI door de rechter en gerechtsjurist: De Grave & Royakkers, 'AI: de doos van Pandora voor de Rechtspraak?', *TFB* 2026, afl. 1, p. 4-12. Zie ook Van Duin e.a. 2025, *De Werd* 2024 en Van Etkhoven 2023.

39. Arendts ideeën over oordeelsvorming zijn het meest uitgewerkt in *The Life of the Mind*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1978. Zij betreft dit overigens op oordeelsvorming in algemene zin, niet

(uitsluitend) op het oordeel van de rechter.

40. H. Arendt, *De menselijke conditie*, Amsterdam: Boom 2009, p. 51. Oorspronkelijk: 'common'.

41. Zie hierover verder: Hannah Arendt, 'Thinking and Moral Considerations: A Lecture', *Social Research* 1971, 38, 3, p. 417-446, en voor de betekenis voor oordeelsvorming en denken: *Lectures on Kant's Political Philosophy*, Chicago: University of Chicago Press 1992, p. 75.

42. Hannah Arendt, *Between Past and Future, Six Exercises in Political Thought*, New York: The Viking Press 1961, p. 241. 'The more people's standpoints I have present in my mind while I am pondering a given issue, and the better I can imagine how I would feel and think if I were in their place, the stronger will be my capacity for representative thinking and the more valid my final conclusions, my opinion.'

43. Hannah Arendt, *Denktagebuch 1950-1973*, München: Pieper 2002, p. 570.

Deze dialoog met partijen is essentieel voor de legitimiteit van een rechterlijk oordeel. Dit sluit nauw aan bij het beginsel van hoor en wederhoor dat we bespraken in paragraaf 3.3. Volgens Habermas gaat het niet alleen om het feit dat er argumenten worden uitgewisseld, maar ook om wie de argumenten naar voren brengt. Een volwaardige deelnemer aan communicatie is iemand die niet alleen een stelling kan produceren, maar ook kan instaan voor de geldigheid ervan, door te kunnen antwoorden op de vraag of iets waar, juist, of oprecht is.

Een volwaardige deelnemer aan communicatie is iemand die niet alleen een stelling kan produceren, maar ook kan instaan voor de geldigheid ervan

Hoewel AI lijkt te communiceren, bezit het niet de vaardigheden en het begrip die volgens Habermas essentieel zijn.⁵⁰ Monti (2024) waarschuwt hiervoor, door te benadrukken dat taalmodellen slechts een afgeleide vorm van communicatieve vaardigheid bezitten en daarmee niet voldoen aan de vereisten die Habermas aan communicatieve actoren stelt. Hoewel AI wederzijds begrip tussen de verschillende deelnemers kan ondersteunen, dragen zij die AI ontwikkelen en (de informatie die AI genereert) gebruiken de verantwoordelijkheid om hun gesprekspartners daarop te wijzen en hen erop te laten reageren, en om de juistheid van de informatie te verifiëren.⁵¹

44. Arendt 2009, p. 230-238, oorspronkelijk 'world alienation', een concept dat ook wordt uitgewerkt in haar essay 'The Conquest of Space and the Stature of Man', *The New Atlantis*, herst 2007, p. 43-55.

45. In het Engels 'discourse theory of law and democracy'. Onder meer uitgewerkt in Kunneman, *Habermas' theorie van het communicatieve handelen*, Amsterdam: Boom 1985.

46. Jürgen Habermas, 'Justice and Solidarity: On the Discussion Concerning Stage 6', in: S.W. Nicholson, *The Moral Domain: Essays in the Ongoing Discussion between Philosophy and the Social Sciences*, Cambridge: MIT Press 1990, p. 245-246.

47. Voor dit perspectief in bredere zin: Jürgen Habermas, 'Moral Consciousness and Communicative Action', in: C. Lenhardt & S. Weber Nicholson, *Studies in Contemporary German Social Thought*, Cambridge: MIT Press 1990, p. 62.

48. Kunneman 1985, p. 42.

49. Habermas 1990, p. 62.

50. P. Monti, 'AI enters public discourse: A Habermasian assessment of the moral status of large language models', *Ethics & Politics* XXVI 2024, 1, p. 61.

51. Idem, oorspronkelijk: 'LLMs seem to qualify as authors that originally participate in discursive practices but do display only a structurally derivative form of communicative competence and fail to meet the status of communicative agents. In this sense, while the contribution of AI writing systems in public discourse and deliberation can support the process of mutual understanding within the community of speakers, the human actors involved in the development, use, and diffusion of these systems share a collective responsibility for the disclosure of AI authorship and verification and adjudication of validity claims.'

Wat betekent dit alles voor het gebruik van AI in de gerechtelijke procedure? In beginsel kan AI worden gebruikt om teksten aan te leveren die de dialoog ondersteunen, bijvoorbeeld door bepaalde begrippen uit te leggen, of relevante vragen aan partijen en advocaten te genereren, mits partijen ervan op de hoogte zijn dat de betreffende tekst door AI is gegenereerd en daarop actief kunnen reageren.⁵² AI kan echter geen eigen standpunt dragen, geen eigen verhouding tot waarheid of juistheid hebben, en niet werkelijk ter verantwoording worden geroepen.⁵³ Omdat AI niet kan instaan voor de juistheid en geldigheid van de output die zij genereert, is zij geen volwaardige gesprekspartner. Het is daarom cruciaal dat de rechter zelf de verantwoordelijkheid draagt voor zijn oordeel en de gronden waarop hij dat oordeel baseert.

4.4 Interpretatieve verantwoordelijkheid en auteurschap van het oordeel

Tot slot bekijken we in hoeverre AI de aard van de rechterlijke oordeelsvorming kan beïnvloeden. De ideeën van Ronald Dworkin bieden hier duiding. Hij ziet rechterlijke oordeelsvorming als een interpretatieve praktijk. Dit betekent dat een rechter niet mechanisch regels op een zaak toepast, maar het recht interpreteert door rechtsregels en achterliggende principes tegen elkaar af te wegen.⁵⁴ Hierdoor moet een rechter komen tot de best mogelijke interpretatie van het recht.

Dworkin illustreert deze interpretatieve praktijk door het rechtssysteem te vergelijken met een kettingroman. Elke rechter is als een nieuwe auteur die met een uitspraak het volgende hoofdstuk van de roman schrijft. Hierbij moet de rechter rekening houden met voorgaande hoofdstukken: de verhaallijn die al is uitgezet in eerdere uitspraken en wetgeving moet worden aangevuld of voortgezet.⁵⁵ In plaats van willekeurig te oordelen, zoekt de rechter naar een antwoord op de rechtsvraag dat het morele streven van de gemeenschap tot uitdrukking brengt. Volgens Dworkin moet een oordeel daarom voldoen aan de vereisten van 'fit' en 'justification':⁵⁶

- 1) Met 'fit' bedoelt Dworkin dat wanneer de rechter de toepasselijke regels interpreteert in het licht van achterliggende principes, hij deze principes moet ontlenen aan de traditie van het rechtssysteem. Dit zodat zijn oordeel coherent is met (de achterliggende principes van) eerdere oordelen en wetgeving.
- 2) 'Justification' houdt in dat een oordeel niet alleen moet passen in een zo goed mogelijke interpretatie van het positieve recht, maar ook de meest rechtvaardige interpretatie in het licht van het bestaande recht moet zijn.

Zo gezien is rechterlijke oordeelsvorming geen eenvoudige aangelegenheid. Het is daarom ook geen wonder dat Dworkin de rechter vergeleek met Hercules.⁵⁷

Nu we Dworkins visie op de interpretatieve taak van de rechter hebben geschetst, rijst de vraag in hoeverre de rechter deze taak kan delegeren aan AI. Het antwoord is genuanceerd. Enerzijds sluit AI aan bij Dworkins ideaal waarbij de rechter zijn eigen ideologie opzijzet bij de oordeelsvorming en zich daarbij personifi-

ceert met de denkbeeldige 'auteur van alle wetten'⁵⁸ en de gemeenschap zelf.⁵⁹ Op het eerste gezicht lijkt AI goed in staat om tot een oordeel te komen dat het beste aansluit bij bestaande wetgeving en jurisprudentie, en daarmee te voldoen aan het vereiste van fit. Die indruk berust echter op een te mechanische lezing van Dworkins begrip. Om te komen tot een oordeel dat voldoet aan het vereiste van 'fit', is al interpretatie nodig. De rechter moet namelijk bepalen welke principes het beste passen bij de traditie van het rechtssysteem, en dat vergt een normatieve weging van welke achterliggende principes het geheel van eerdere uitspraken en wetgeving het meest coherent weergeven. Een taalmodel dat op basis van kansberekening een patroon reproduceert, kan wel tot statistische waarschijnlijkheden komen, maar verricht dus een andere handeling dan deze interpretatieve oordeelsvorming, omdat zij de achterliggende principes niet kan wegen.

Ook met betrekking tot het vereiste van 'justification' is AI geen volwaardige vervanging voor de rechter van vlees en bloed. De essentie van de Herculesrechter is namelijk dat hij de meest rechtvaardige oplossing construeert en daar zelf de morele verantwoordelijkheid voor draagt. Daarvoor moet de rechter zich bewust zijn van de betekenis van achterliggende waarden en ook in staat zijn deze tegen elkaar af te wegen.⁶⁰ Dit is iets wat menselijk vermogen vereist waar AI niet toe in staat is. Bovendien moet deze redenering rationeel inzichtelijk en begrijpelijk zijn, zodat deze kritisch geëvalueerd kan worden en mogelijk herzien in een later oordeel.⁶¹ Als een rechter zijn oordeel niet primair baseert op zijn eigen afwegingen (en deze ook inzichtelijk maakt in een vonnis), maar op een suggestie van AI, kan de werkelijke redenering achter het oordeel niet meer beschouwd en bekritiseerd worden: die is immers afkomstig van AI en daarmee onbereikbaar voor debat. 'Justification' vraagt om een morele keuze over welke interpretatie het recht het meest rechtvaardigt, een keuze die een bewustzijn van waarden veronderstelt dat AI niet bezit.

Binnen Dworkins roman van het recht moet er steeds ruimte zijn voor nieuwe afslagen

AI kan ook de rechtsontwikkeling in de weg staan. Binnen Dworkins roman van het recht moet er steeds ruimte zijn voor nieuwe afslagen. Een rechter heeft soms goede redenen om af te wijken van een bestaande lijn. Het gevaar van AI is dat rechterlijke oordeelsvorming een echo wordt van eerdere hoofdstukken uit de roman, waardoor er sprake is van rechtsherhaling in plaats van rechtsontwikkeling. Dat laatste vraagt om een normatieve keuze die we niet aan een algoritme kunnen overlaten. Dworkin zelf zag al in 1986 in dat een algoritme geen volwaardige vervanging van een rechter kan vormen toen hij de volgende profetische woorden schreef:

De rechtsfilosofische verkenning maakt zichtbaar wat er op het spel staat als AI wél een grotere rol zou krijgen bij de rechterlijke oordeelsvorming

'I have not devised an algorithm for the courtroom. No electronic magician could design from my arguments a computer program that would supply a verdict everyone would accept once the facts of the case and the text of all past statutes and judicial decisions were put at the computer's disposal.'⁶²

5. Slotbeschouwing

In dit artikel hebben wij laten zien dat AI zowel kansen als serieuze risico's met zich meebrengt voor de civiele rechtspraak en dat die twee dimensies niet los van elkaar kunnen worden gezien.

Voor procespartijen biedt AI concrete voordelen. Die voordelen gaan echter gepaard met reële gevaren. De praktijk laat al zien dat rechters hierop reageren met sancties. De kernboodschap is dat AI een hulpmiddel is, maar geen vervanger van juridische expertise en dat menselijke controle onmisbaar blijft.

Voor de rechter zijn de uitdagingen nog fundamenteeler. Het gebruik van AI bij de beoordeling van individuele zaken stuit op harde procesrechtelijke grenzen, waaronder de partijautonomie en het beginsel van hoor en wederhoor. Vanuit Europa legt de AI Verordening belangrijke beperkingen op. RechtspraakGPT is dan ook (vooral-

nog) beperkt tot ondersteunende taken buiten het primaire proces.

De rechtsfilosofische verkenning maakt zichtbaar wat er op het spel staat als AI wél een grotere rol zou krijgen bij de rechterlijke oordeelsvorming. Vanuit Arendts perspectief dreigt de rechtszaal te transformeren van een gedeelde menselijke ervaring tot een abstracte data-analyse, waarbij het doorleefde conflict wordt gereduceerd tot statistische patronen. De theorieën van Habermas laten zien dat legitimiteit veronderstelt dat een oordeel tot stand komt in een echte dialoog en dat AI daarin nooit een volwaardige gesprekspartner kan zijn, omdat het niet kan instaan voor de geldigheid van haar eigen output. Dworkin ten slotte maakt duidelijk dat rechterlijke oordeelsvorming een interpretatieve en normatieve praktijk is, waarbij de rechter niet alleen het best passende maar ook het meest rechtvaardige oordeel construeert en daar persoonlijk verantwoordelijkheid voor draagt. Een algoritme kan die verantwoordelijkheid niet dragen.

De kern van dit artikel is dat AI de rechtspleging kan ondersteunen, maar niet vervangen. De uitdaging voor de rechtspraktijk is niet om AI te weren, maar om haar bewust en verantwoord in te zetten met de mens, en niet het model, als eindverantwoordelijke. •

52. Monti 2024, p. 61.

53. Monti 2024, p. 75.

54. Ronald Dworkin, *Law's Empire*, Cambridge: Harvard University Press 1986, p. 47.

55. Recht als 'unfolding narrative', beschre-

ven in Dworkin 1986, p. 229-232.

56. Dworkin 1986, p. 245.

57. Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Bloomsbury Academic, 2013, p. 105.

58. Oorspronkelijk: 'imaginary author of all

laws', Ronald Dworkin, *Law's Empire*, Oxford: Hart Publishing 1998, p. 226.

59. Idem, p. 225.

60. Dworkin 1998, p. 47.

61. N. McCormick, *Legal Reasoning and*

Legal Theory, Oxford, 1978, p. 16.

62. Dworkin 1998, p. 412.